

ПОСТИЖЕНИЯТА И ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЕДНА НАУКА („Историческая поэтика. Итоги и перспективи изучения“. М., 1986, изд. „Наука“)

Възникването на историческата поетика като специфичен научен предмет можем да отнесем към края на миналото столетие и към имената на Шерер и Веселовски. И въпреки вече столетното съществуване историческата поетика едва ли би могла да мери ръст със своите връстнички — историята и общата теория на литературата. И, струва ми се, че в тази „изостаналост“ на развитието ѝ като наука и като изследователска методология има нещо твърде закономерно, както е закономерно и рязкото повишаване на интереса именно в наши дни, въпреки че през тези сто години той винаги е бил поддържан, макар и не масово, но, което е по-важно, от особено надарени учени, оставили не само трайна следа в литературознанието на двадесетия век, но и в някаква степен определили неговото развитие. Имената на Ю. Тинянов, Л. Гинзбург, О. Фрайденберг, В. М. Жирмунски, М. М. Бахтин и т. н. са най-простото доказателство за истинността на това твърдение. Между тези три „закономерности“ в развитието на историческата поетика на пръв поглед съществуват трудно преодолими противоречия и тези противоречия наистина определят нейното развитие, но не в лоша смисъл. От една страна, сравнително късното пробуждане на интереса към историческата поетика в „масовото“ литературознание твърде лесно може да се обясни с неговата неподготвеност да решава нейните задачи, които от един ъгъл на гледане са много прости, но са немислими без сравнително високото равнище на изучаване закономерностите на историята на литературата и без методологическата основа, осигурявана от общата теория на литературата. От друга страна обаче, големите учени винаги са съзнавали недостатъците на чисто историческия и чисто теоретическия (синхронния) подход — ето защо при тях въпросите на историческата поетика, която в известен смисъл е в състояние да обедини двата подхода, винаги са заемали първостепенно място. Това важи дори за такива учени като Ю. Н. Тинянов, чието име в много по-голяма степен е свързано с формалните търсения на ОПОЯЗ-а, отколкото с подчертания историзъм и сравнителния метод, които всъщност образуват основата, върху която се поражда и методът на историческата поетика.

А това, че в наше време историческата поетика, заедно с метода на сравнителното литературознание (!) се намират във възход и представляват шлагера на съвременното литературознание, не противоречи на тяхната фактическа неразработеност на равнището и на методологията, и на равнището на конкретните изследвания — това показва, че литературознанието е узряло за този род изследвания, неговото развитие органически е достигнало до задаването на един доста дълъг ред от въпроси, на които се мъчи да си отговори с помощта на историческата поетика и сравнителното литературознание (дисциплини, които са диалектически свързани), така както преди двадесет години търсеше отговори с помощта на структурализма, херменевтиката или общата история на литературата.

Целият този процес е отразен много точно в излезлия през миналата година тематичен сборник на Института за световна литература в Москва „Историческа поетика“ — изводи и перспективи на изучаването“. Целта на сборника е многопосочна — от една страна, той разглежда развитието на историческата поетика в съвременната литературоведска ситуация. От друга — основните проблеми на историческата поетика, такива, каквито ни ги представя нейният класически етап на развитие, но и днешните задачи на литературознанието. В същото време авторите на сборника, чиято концепция притежава едно лесно уловимо единство, се стремят да поставят единна методологическа основа на по-нататъшните изследвания. И накрая — макар и с подчертано теоретико-методологическа насоченост, отделните статии се строят не по принципа на абстрактните разсъждения, а по пътя на изследването на конкретни възлови въпроси на историческата поетика, решавайки методологическите проблеми в непосредствения анализ на литературния материал.

И в друго едно отношение сборникът проявява своето вътрешно сцепление. От една страна, разпределението на статиите е такова, че по възможност да очертае различни аспекти от проблематиката и историята на историческата поетика — има статии, посветени на предмета, целите и задачите на историческата поетика (М. Б. Храпченко), на критически анализ на наследството на А. Н. Веселовски (Е. М. Мелетински), на развитието на историческата поетика на Запад (А. В. Михайлов), на основни категории на историческата поетика като жанр (С. С. Аверинцев), националната

специфика на литературата (Д. М. Урнов), сравнителната метрика (М. Л. Гаспаров), малката художествена форма (А. С. Дьомин), топиката и културната дистанция (А. М. Панченко), предметния свят на литературата (А. П. Чудаков), ритмическата композиция на поетическото произведение (М. М. Гиршман), а също така и на взаимоотношенията на историческата поезика към други клонове на литературознанието и духовната култура — взаимоотношенията на литературата на средновековието и историческата поезика (П. А. Грициер) с историята на литературата (Н. К. Гей), с другите литературоведски дисциплини (Н. К. Горский), с културата (А. Я. Гуревич), с фолклора (В. М. Гацак). Както виждаме, доста широка и разнообразна програма, въпреки че и тя трудно може да покрие цялото проблемно пространство, което има пред себе си историческата поезика като наука. От друга страна обаче, въпреки това подчертано разнообразие и дори разнопосочност (в добрия смисъл на думата) на отделните изследвания, в основата на почти всяка от статиите, а това в края на краищата означава, че и в основата на целия сборник, лежат няколко основни проблема, към които авторите волно или неволно непрекъснато се връщат. Преди всичко тук е проблемът за обхвата на самото понятие историческа поезика, анализ на собствената цел на нейните изследвания, на нейния принос в литературознанието. С не по-малко настойчивост в отделните статии се връща и проблемът за съотношението между т. нар. генетическа и трансформационна историческа поезика, тъй като очевидно задачите им на места доста същностно се различават, образувайки в същото време особено единство. Не по-малко внимание отделят отделните автори и на един въпрос, който доскоро не се разискваше — за типове литература и съотношенията между тях — една от плодотворните идеи на сборника е тази, че различните елементи на художественото изразяване не могат механично да се приравняват и сравняват един с друг, без да се знае системата, в която те влизат като гравитни средства. Струва ми се обаче, че по този въпрос все още не са постигнати онязи пълнота и яснот, които ще отворят пътя на по-нататъшните успешни изследвания. Но за това по-нататък. Не са редки връщанията на отделните статии и към проблема за мястото на историческата поезика в литературоведската и духовната ситуация на двадесетия век, което показва, че сборникът съвсем не си е поставил задачата да анализира някаква откъсната и частна страна на литературознанието, а да изгради основите на един метод, който да се вписва органично в цялостния процес на духовните търсения на нашия век.

По въпроса за същността и задачите на историческата поезика повечето автори възприемат с малки нюанси определението, дадено от М. Храпченко в основополагащата статия на сборника „Историческа поезика: основни направления на изследванията“. Според автора предметът на историческата поезика трябва да се определи като: „изследване ево-

люцията на способите и средствата за образно усвояване на света, тяхното социално-естетическо функциониране, изследване съдбата на художествените открития“. Това определение според мен сполучливо е допълнено от разсъжденията на И. Горски в статията му „Историческата поезика в нейните съотношения с другите литературоведски дисциплини“, където авторът след пространен анализ на задачите на теорията и поезиката сочи особения двуспектен характер на поезиката, която е едновременно теоретическо предписание (норма), а, от друга, конкретното въздействие на тази норма. И по-такъв начин задачите на историческата поезика не само практически силно се разширяват — в нея влиза цял един клон от отношенията на изкуството с обществото, преминаващ през развитието на теоретическата идеология (аспект, който е посочен и в други статии на сборника — С. Аверинцев, А. Михайлов), но и създава възможност да се види историческият процес в неговата логика и по-такъв начин историческата поезика да може да служи дори като прогностично средство по отношение на литературата на бъдещето, и като средство за постигане на относително ясен и теоретически обоснован критерий при оценката на съвременната литература от страна на критиката (каквато функция всъщност поетиките са изпълнявали винаги чак до времето на романтизма). На пръв поглед това е като че ли връщане към нормативизма на естетическите учения в скоби казано, авторът прави едно убедително разграничение между нормативизъм и догматизъм, свързвайки нормативизма не с някакви задължителни и непреодолими канони, а с функциониращата в дадена епоха система на художествено мислене, при която съотношението между общата норма и индивидуалното творчество са функционално обвързани, а не догматически предпоставени). Възможно дори тези различни типове отношения между нормата и индивидуалната и реализацията могат да се окажат съществени за разбирането на същността на дадена художествена система — опит за една глобална периодизация в това отношение прави С. Аверинцев в статията си „Историческата подвизията на категорията жанр: опит за периодизация“.

Проблемът за отношението общо — индивидуално в рамките на еволюцията на художествения процес и свързаните с това отношение особености на изкуството и оттам и на задачите на историческата поезика са разглеждани в сборника доста пространно и помоему убедително. Това, което липсва обаче, и неговото отсъствие доста озадачава, е въпросът за вътрешния двигател на художественото развитие, за движещите сили на тази еволюция на способите и средствата за образно усвояване на света. Както видяхме, в някои статии се говори дори за досига на тази еволюция, правят се опити за нейната периодизация, дори опити, лишени от основания и разкриващи същностни черти на художественото творчество. И все пак убедителен отговор на въпроса, кое

движи художествения процес, не е даден. В някоя от статите се говори за различните начини да бъде определено движението на историческото развитие — да бъде разбрано то като част от цялостния културен поток или пък обратно — да се разгледа то чисто иманентистки с оглед на трансформациите на собствено художествените явления.

Струва ми се обаче, че убедителен отговор при общия подход на разглеждане на проблематиката едва ли би могъл да се даде. И вина за това има самото определение на задачите на историческата поетика. В него се говори за проследяване на еволюцията на способности и средства за образно усвояване на света и в същото време за тяхното естетическо функциониране, но не са търсени начини тези два аспекта да се обвържат функционално, да се намери механизъмът, по който тези два аспекта на историческата поетика взаимно се пораждаат и по този начин движат художествения процес, преодолявайки ограниченията, както на общо-културния, така и на иманентисткия подход към проблематиката. Едно съществено изключение в това отношение представлява статията на Е. Мелетински „Историческата поетика“ на А. Н. Веселовски и проблемът за произхода на повествователната литература“. Тази статия, която можем без уговорки да поставим на първо място в сборника, ни показва необходимостта от отчитането на двата аспекта на всяка художествена дейност — действителната и комуникативната. В своята „Историческа поетика“ Веселовски отдаваше предпочитания най-вече на действителната, обрядовата функция на словесността и по този начин успя да изгради и своята теория за първоначалния първобитен синкретизъм. Неговите недостатъци според Мелетински са в подценяването на чисто съдържателната, комуникативната функция на обряда, изпълнена най-вече в мита. Според Веселовски митът играе твърде скромна роля в генезиса на изкуството и може да се свърже само с чисто религиозните функции на драмата, за чието появяване спомага. Мелетински убедително доказва взаимната необходимост на тези две функции, опирайки се на богат изследователски материал, натрупан от учените на двадесетия век. По-нататък обаче, като че ли ние прекалено много се доверяваме на комуникативната функция на словесността и най-вече на литературата, а подценяваме нейния действителен аспект, считайки го за окончателно загубен при отмирането на обряда и еманципирането на изкуството от извънестетическите обстоятелства на непосредственото битие. Тази гледна точка дори е послужила на С. Аверинцев да построи основния си диференциален признак в класификацията на жанровата категория. Без да оспорвам верността на всичките му исторически наблюдения, бих казал обаче, че той не отчита достатъчно трансформирането на действителната страна на литературата, която запазва своята валидност и в такива моменти на своето развитие, когато привидно преките ѝ отношения с действител-

ността и нейните непосредствени битови условия напълно са ограничени. В сборника се говори твърде малко и с най-общи изрази от рода на „заразява“, „силно въздейства“ и пр. за художествената функция на изкуството, като се отдава предпочитание на неговия отражателен характер. Освен липсата на възможност да се очертае убедително вътрешният двигател и механизъм на художественото развитие, този подход допринася и за неправилното разбиране и на някои основни понятия на историческата поетика, както е например жанрът.

Всъщност въпросът за същността на художествената функция не е напълно игнориран в сборника и се е отразил най-пълно в една според мен най-интересна идея, разработвана от различни автори — идеята за различните типове литература, появяващи се на различни етапи от развитието на изкуството. При различните автори тези типове литература в общи линии са сведени до два основни типа, наречени по различен начин — морално-реторически и реалистичен, реторически и условен и т. н., но свеждащи се до типологически сходни явления. С оглед на тази подялба са направени и редица изводи за същността на композиционните, образните и пр. особености на художествената структура, които са особено важни за правилното разбиране на вътрешната мяра на съответното литературно явление, с което се преодолява уравниловката на досега битиращото общо понятие литература и се дава възможност да се проникне по-дълбоко в нейната специфика. От друга страна, разбирането на вътрешния традиен принцип на литературните явления дава възможност да се ориентира и читателското възприемане, което в повечето случаи изхожда от собствения си художествен и културен опит и от негова гледна точка не може да достигне до ценността на много художествени произведения, защото ги изкривява и трансформира в съзнанието си. Особено интересни са в това отношение разсъжденията на М. Гаспаров, още повече, че той успява с тяхна помощ да открие и някои вътрешни закономерности в развитието на поетическия език дори и на такива равнища, които обикновено трудно се поддават на обяснение с помощта на културно-историческите методи на изследването, каквото е например равнището на стиховата организация. И все пак, струва ми се, че и тук пътят не е извървян докрай, и че достатъчно пълно разработен механизъм за показване на взаимовръзката между различните аспекти на комуникативната, гравитивната и действителната същност на изкуството не е конструиран. А точно той би могъл да ни разкрие спецификата както на историческите промени, така и на тези различни типове литературност, които авторите на сборника откриват и дефинират. Струва ми се обаче, че вече възникнала, идеята ще продължава да се развива, защото в нея има голям теоретически потенциал, който ще доведе до плодотворни историко-поетически анализи.

Още една основна тема може да се открие в дедия сборник — мястото на историческата поетика в цялостния процес на развитие на литературоведската мисъл и съвременната културна ситуация. Очевидно проблемът има много по-голямо значение, отколкото задължителните в такъв случай кратки исторически обзори на научната дисциплина, защото в него се отразяват най-важните въпроси на съвременната духовна ситуация, от една страна, и на вътрешната логика на развитието на литературознанието — от друга. Историческата поетика има редкия шанс да се развие като основна литературоведска дисциплина в момента, когато литературознанието е стигнало на една висока степен на развитие на своето самосъзнание и митологическата си проблематика. Това дава възможност да не се изчаква емпиричното натрупване на изследвания, по какъвто път минават повечето от по-старите науки, включително историята и общата теория на литературата, а да се открият още в началото основните проблемни ядра и да се начертаят основните линии на изследванията. Ето защо в повечето от статите отношението към историята на проблематиката е по принцип глобално и не се ограничава само с критически анализ на един или друг проблем, какъвто е нормалният досегашен път на научното дирене. Историята на науката и нейната перспектива са представени в цялост и единство и това е едно от най-големите завоевания на сборника. От друга страна обаче, все още някои разработки, като например тази на А. Михайлов, който прави преглед на разволя на историческата поетика в западното литературознание, предизвикват противоречиви чувства.

В разработката на Михайлов много добро впечатление прави задълбоченият анализ на общото развитие на европейското литературознание от нашия век, анализът на вътрешните философски и културни идеи, обуславящи неговото развитие. В същото време обаче прави впечатление твърде скромният обхват от конкретни изследвания по историческа поетика, които авторът разглежда в обзора си. Така например, когато характеризира феноменологията от периода между двете войни, той цитира няколко изказвания на Гюнтер Мюлер, с които една дума не споменава, че същият този Мюлер заедно с Карл Виетор е един от идеолозите на една от най-сериозните програми в западното литературознание — „история на литературата по жанрове“, чиято проблематика има много общо с проблематиката на историческата поетика, а чиято резултати и до ден-днешен могат да служат като основа за множество изследвания. Твърде малко внимание е обърнато и на херменевтиката, която освен т. нар. си „философско“ крило излъчи и групата по поетика и херменевтика, в чийто вече дванадесет тома са разработени немалко въпроси, засягащи проблематиката и на историческата поетика. Авторът с право говори за структурализма като направление, което

съзнателно игнорира диахронията в изследванията на литературата, но би могъл да спомене, че все пак именно структуралистите сами стигнаха до идеята за необходимостта от развитие на историческата поетика с оглед на вътрешното самоизчерпване на собствен им метод (срв. „Поетика“ от Цв. Тодоров). Когато говори с уважение за изследванията на Ерих Ауербах и Е. Р. Курциус, авторът би могъл да разшири малко обхвата на анализа си, като включи в него и други имена, като тези на А. Жолес, Е. Лемерт и др., чиято актуалност за проблематиката на историческата поетика днес силно нараства. В същото време Курциус не е така самотен в изследванията си, както авторът го представя — около него възниква цяла школа, част от чийто резултати са особено интересни и за днешните изследователи — бих посочил само ценното изследване на Ирене Беренс за историята на жанровите понятия от античността до романтизма — проблематика твърде близка до тази, която възлнува в момента С. Аверинцев, за да кажем, че не се включва с обхвата на историческата поетика. От друга страна, когато повдигне извънредно интересния въпрос за съотношението между теоретическата и практическата поетика на различните епохи, авторът привежда само един кратък очерк по история на европейската поетика, подминавайки фундаменталното изследване на Бруно Марквард „История на немската поетика“ в шест тома. Освен това в днешното европейско литературознание се правят редица изследвания по фундаментални въпроси на историческата поетика, засягащи основни нейни категории — бих споменал само изследването на Алайда Асман за възникването и установяването на художествената условност. Струва ми се, че един уклон на самозатвореност се усеща в концепцията на сборника и това не е комплимент за него, въпреки че авторите трудно биха могли да бъдат обвинени в неосведоменост — изброените по-горе имена са достатъчна гаранция за това.

Каквито и противоречия да откриваме в него, все пак не можем да не отбележим, че сборникът „Историческа поетика“ изводи и перспективи на изучаването — представлява един цялостен компендиум на проблематиката по историческа поетика и като такъв може да служи като надеждна основа за изследвания както в областта на общата историческа поетика, третираща въпросите за генезиса и развитието на изкуството въобще, така и на историческата поетика на националните литератури. Той ще бъде много необходим и за нашето литературознание, което напоследък също особено активно се насочва към проблематиката на историческата поетика, включвайки се по този начин в единния процес на развитие на литературознанието.

Александър Павлов